

N. E. 1956

Fig. 1. Varnæs. Ydre med klokkehus, set fra nord.

VARNÆS KIRKE

LUNDTOFT-VIS HERREDER

Kirken har muligvis været viet *S. Peder,* en antagelse som allerede Danske Atlas[1] fremsætter, fordi denne helgen er afbildet på kirkens segl. A arnæs, der udgjorde et eget birk, nævnes i kong Valdemars Jordebog som kongeligt slægtgods og har i modsætning til herredets øvrige sogne fra gammel tid hørt under Åbenrå amt. I den katolske tid udgjorde cathedraticumafgiften 24 skilling lybsk (sml. p. 1718). Efter reformationen kom kirken under landsherren, fra 1544 de gottorpske hertuger, fra 1713—21 kongen, dog med bibeholdelse af menighedens indskrænkede valgret.

Flere *saqn*[2] er knyttet til kirken og den gamle løn ved korets øslgavl. Ifølge et almindeligt vandresagn skulde kirkens grundvold være flyttet fra Kirkebjerg, et andet nævner junker Viggo fra Varnæs vold som bygherre, hvis hoved skulde være afbildet (sml. billedkvader p. 1893); sammen med sin brud skal han være begravet under den gamle løn, i hvis stamme endnu ses el hul, hvori tidligere altid landtes friskt vand, der betragtedes som helbredende.

Kirken ligger syd for byen, på en ret høj bakke, men næsten skjult bag kirkegårdens høje træer, der står langs digerne. Bakkens højeste punkt er mellem skibets nordøsthjørne og klokkehuset, som står en halv snes meter nord—nordøst for koret, og faldet er i ny tid reguleret i småterrasser. Kirkegården har mod syd et anseligt kampestensdige, til de andre sider kløvsten i cement. Det udflyttede vestdige er opsat 1942. I sydøst er der en jerngitterlåge

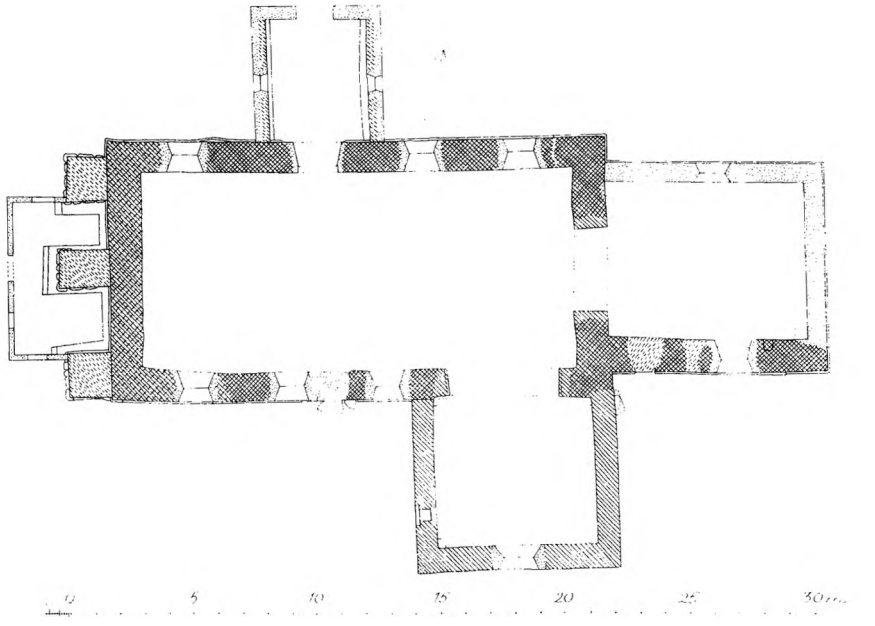

Fig. 2. Yarnæs. Plan 1:300. Målt af El. M. 1957.

fra forrige århundrede og i nord en moderne port. 1704 omtales de forfaldne murstensporte[4].

Det *fritstående klokkehus*[5] er middelalderligt, men omtalt første gang 1704, da det meste af bræddebeklædningen var forrådnet eller nedfaldet[4]. Konstruktionen (fig. 3), der skiller sig ud fra egnens øvrige ved sin mangel på midtstolpe, er af eg, og hjørnestolperne måler ca. 35 cm i kvadrat. De otte højstolper stod på syldstokke indtil 1947, da bygningen rettedes op og forsynedes med en støbt sokkel i stedet for syldsten[6]. Foroven er stolperne tappet op i hammerbånd og bjælker, der alle har en ret stor udkragning understøttet af svagt krummede kopbånd. I øst og vest er der umiddelbart under hammerbåndene indtappet stikbjælker, som støttes af tilsvarende kopbånd. Husets tværafstivning består af ankerbjælker og lange krydsbånd, af hvilke i alt fald de øst—vest gående er en senere tilføjelse, og det samme gælder den tveje, der understøtter den nederste ankerbjælke. Mange af væggenes løsholter, tagkonstruktionen (med dens blikplader) og væggenes bræddebeklædning er fornyet i fyr. Foroven på den østre halvdel af nordvæggen sidder dog fire, indtil 50 cm brede egebrædder, hvis sammenstød udvendig dækkes af smalle, affasede lister. I disse brædder, der må gå tilbage til 1600'rne, er der udskåret et glamhul (fig. 4), hvis form er efterlignet i den yngre beklædning.

Et *halsjern*[5] og kæden til et andet hænger på to af klokkehusets hjørner.

Kirken består af kor og skib fra romansk tid, en lidt yngre vestforlængelse,

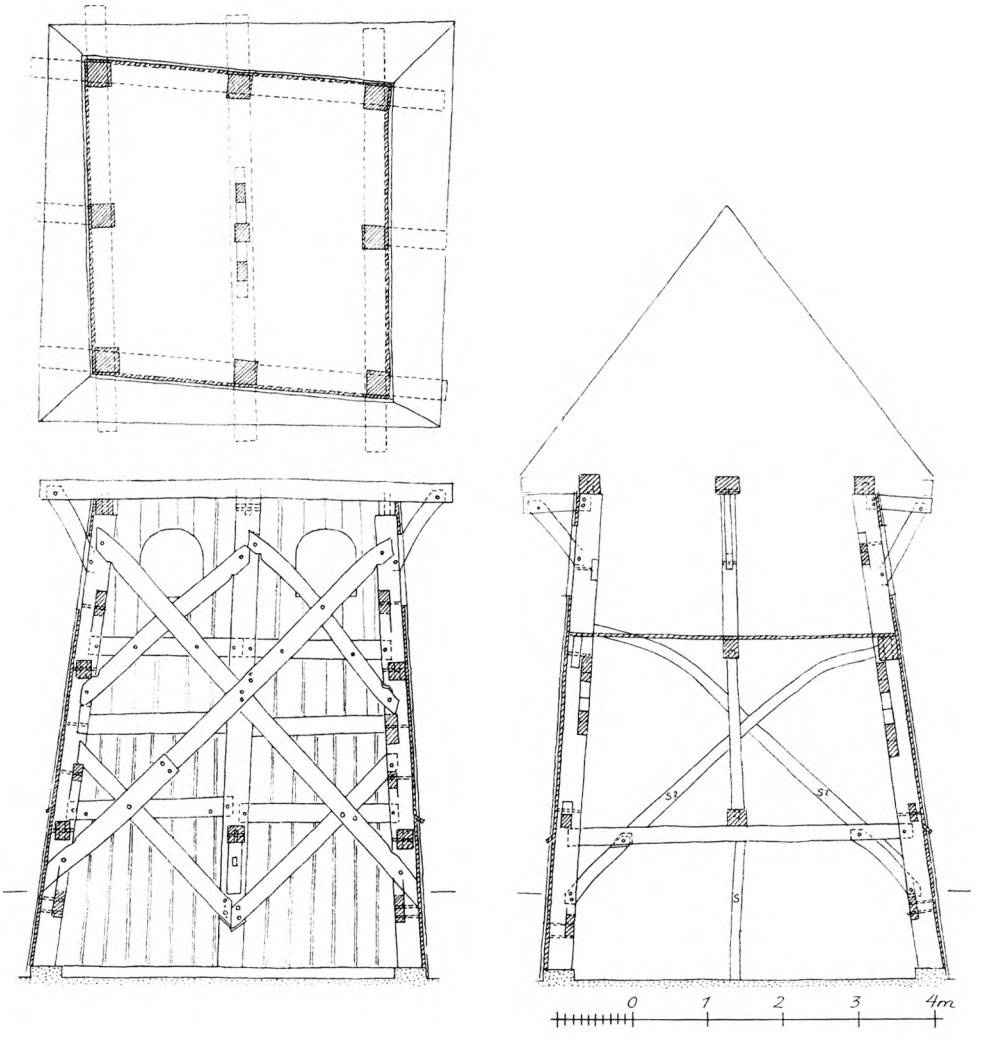

Fig. 3. Varnæs. Klokkehuset (p. 1891). Plan, østvæg og snit set mod nord. 1:100. Målt at J. Blache Holm 1959.

et sengotisk sydkapel og foran norddøren et våbenhus, der indeholder gotisk(?) murværk. Orienteringen har afvigelse til nord.

Bygningen er meget hårdt restaureret 1868, da blandt andet korets øst- og nordmur fornyedes; dette i forbindelse med en fuldstændig fornyelse af tagværket 1952 vanskeliggør en sikker udredning af bygningshistorien. Både koret og det forlængede skib står på en granitkvadersokkel med hul- eller skråkantet profil (p. 1716, fig. 24—28); at dømme efter sokkelprofilerne har der været tre byggeperioder: 1) koret og skibets østgavl, 2) skibets store, østre del og 3) skibets vestende, ca. 4,5 m; på baggrund af dørenes placering i skibet må denne vestende udskilles som en forlængelse, der dog af mangel på detaljer ikke kan tidsfæstes; anvendelsen af den profilerede sokkel tyder dog på, at byggeriet

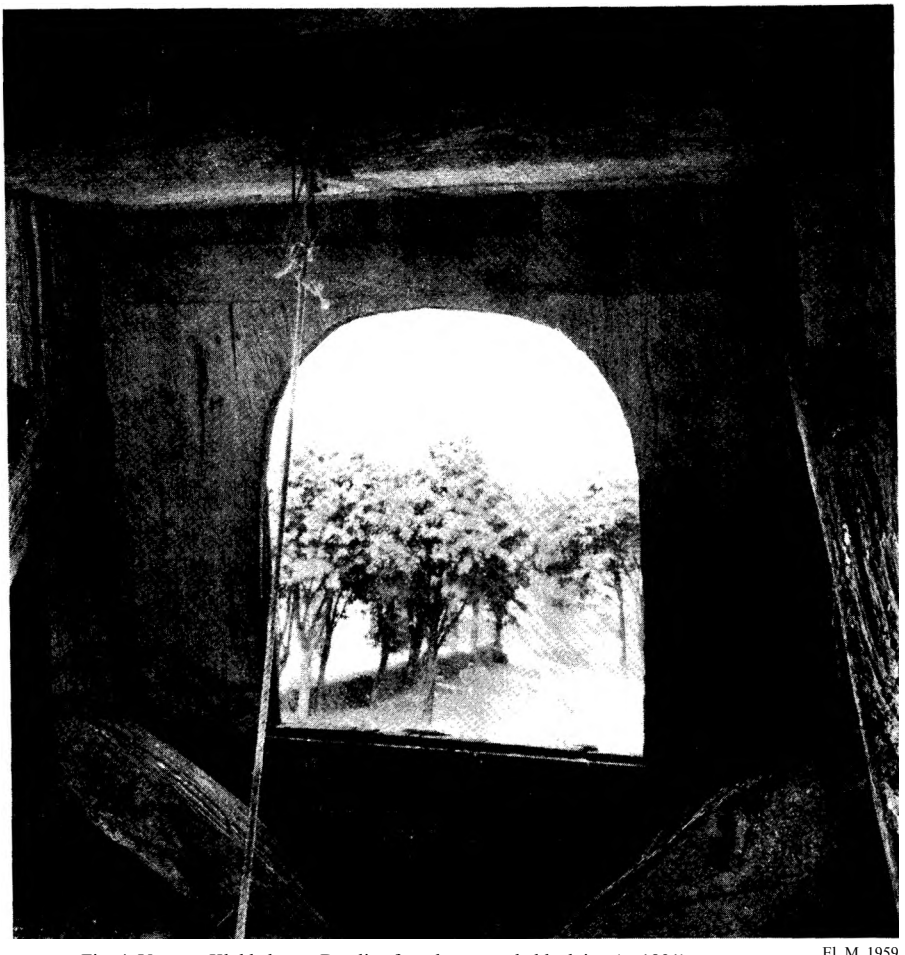

Fig. 4. Varnæs. Klokkehuset. Detalje af nordvæggens beklædning (p. 1891). El. M. 1959

er gennemført på et ret tidligt tidspunkt. Murene i alle tre bygningsafsnit er sat af *rå kamp* med råt tildannede *granitkvadre* til hjørner og åbninger; bag våbenhusloftet ses gammel murbehandling med bredt udtværede fuger. Murhøjden over sokkel varierer fra nord (4,5 m ved skibets nordøsthjørne) til syd (4,75 m midt på skibets sydside). Det eneste oprindelige og vistnok kun delvis bevarede vindue ses i korets sydmur, lidt øst for præstedøren; både denne og skibets tilmurede syddør, hvor hver karm er sat af to kvadre, er retkantet. Norddøren er udvidet og fladbuet; alle tre døre bryder soklen.

Billedkvader. Øverst i korgavlen findes et grofthugget mandshoved af granit; en trekantet hat skal være en senere tilføjelse. Sagnet om junker Viggo er knyttet hertil (p. 1890).

Indre. I korets sydmur er der en 30 cm høj niche, hvis bund er hævet 70 cm over nuværende gulv. Korbuen er spids, af munkesten, og formentlig omdannet i gotisk tid.

Fig. 5. Varnæs. Ydre, set fra sydøst. N. E. 1959

Tilføjelser og ændringer. Om *vestforlængelsen,* hvortil skibets vestre hjørnekvadre og sokkel er udflyttet, se under den romanske bygning.

Sydkapellet er af rå kamp med taggavl og enkeltheder af munkesten; til hjørnerne er der benyttet kvadre, som formentlig stammer fra skibets sydøsthjørne, der blev nedbrudt ved kapellets opførelse. De tre mure prydes øverst af dobbelt savskifte. Omkring det nuværende sydvindue spores et stort, fladbuet, der må være samtidigt med bygningen ligesom et lavtsiddende, fladbuet vindue, som 1959 er afdækket i vestmurens søndre del. Til skibet er der en spidsbuet arkade med overgribende stik. Det indre, som nu har bjælkeloft, viser spor efter en †*hvælving,* der har hvilet på helstens piller og skjoldbuer, to runde (øst—vest) og to høje, spidse. — Så sent som 1767 tales der om den »nye« udbygning mod syd, det såkaldte kapel[7].

Våbenhuset foran norddøren (sml. kirkens beliggenhed i forhold til byen) er helt præget af restaureringer 1868 og 1952, men indvendig i flankemurene ses ældre murværk, der sammen med resterne af murede bænke og et stejlt tagspor må henføres til en formentlig gotisk †*forgænger.* — 1704 kaldtes bygningen lighuset[4] og 1767 karnhuset[7].

De tre store støttepiller mod kirkens vestgavl, der 1762 var meget forvitrede[7], er muligvis middelalderlige; i ny tid er de blevet delvis dækket af et varmekammer. — Gotiske er antaglig også nogle store, fladbuede vinduer, som spores i vestforlængelsen.

Mindelser om ukendte reparationer er sikkert de årstal og initialer, der er stemmet ind i fire blåmalede ege- og fyrrebrædder, som 1952 blev fundet på loftet, og som muligvis stammer fra et ældre loft. På brædderne læses: 1683,

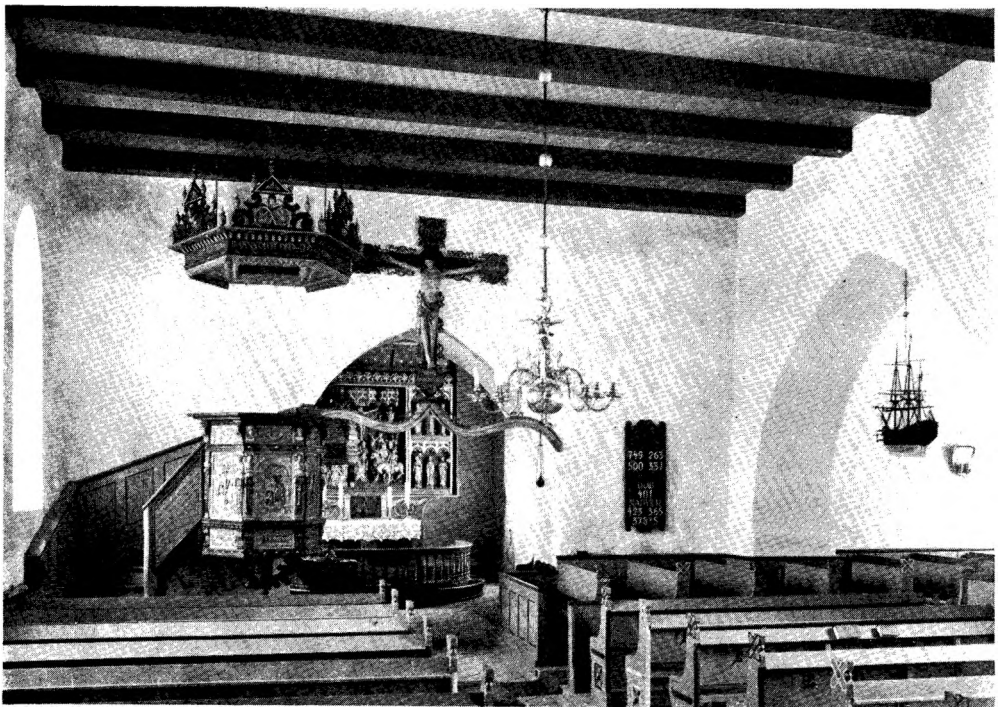

Fig. G. Varnæs. Indre, set mod øst. N. E. 1956

C R 1728, A C S D I W (kirkejurater?) 1747 og 1747 (hvor de sidste to tal er spejlvendt); endvidere fandtes en blyplade med CBD 1716. Over sydvinduet i kapellet afdækkedes 1959 en granitsten med årstallet 1746.

Et overslag over kirkens istandsættelse udarbejdedes 1762[7], og det er muligt, at arbejdet gennemførtes to år senere, da der afholdtes en kollekt[8]. På den tid var kirken i hovedsagen blytækt, men på et stykke af skibet lå der munketagsten. Udgifterne (2000 mk.) til en »total reparation« 1815—16 blev afholdt for de penge, der indtjentes ved at udskifte en stor del af blytaget med tegl[9]. Resten af blytaget ofredes til fordel for en omfattende istandsættelse 1868[10], der i hovedsagen gennemførtes efter L. A. Winstrups 1863 approberede tegninger[11]. Arbejdet omfattede de førnævnte mure i koret, forskellige gavlprydelser, en delvis udskiftning af tagværket, skifertag, de nuværende vinduer og gipslofter på bjælkernes underside[26].

Efter en restaurering 1952 (arkitekt H. Mundt) står kirken hvidkalket med helt fornyet tagværk og røde tegltage. Nogle af gavlprydelserne samt gipslofterne er fjernet, og lofterne står med grålamede brædder over rødbrune bjælker. Gulvene af sorte og gule fliser stammer vistnok fra 1857—58[12].

Solur fra 1837[13], af kalksten og med indhugget årstal; på sydkapellets gavl.

†*Kalkmalerier.* To skablonerede friser under loftet i kor og skib, den ene fra tiden før 1909, den anden yngre, er overkalket efter 1927.

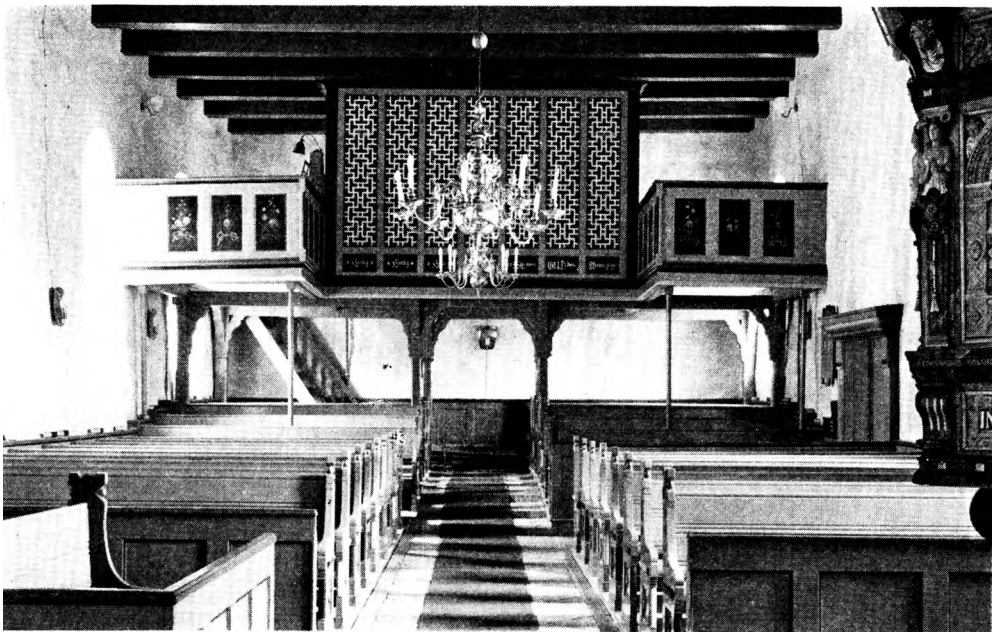

Fig. 7. Varnæs. Indre, set mod vest. N. E. 1956

INVENTAR

Kirken har bevaret en stor del af sit ældre inventar (døbefont, sengotisk altertavle, krucifiks samt prædikestol, fontehimmel og præstestol fra 1600'rne); også et røgelsekar hænger fremme. Ligesom i Løjt har maleren Jes Jessen i 1790 stafferet hovedparten af inventaret, og hans farver er fremkaldt 1942 ved P. Kr. Andersen.

Alterbord, middelalderligt, af munkesten og rå kamp, 189 cm langt, 141 dybt og 123 højt (over gulvet), i en afstand af 129 cm fra korets østvæg; forsidens to ovre skifter udkragende. I den pudsede og glittede overflade er der 28,5 cm fra forkanten en *helgengrav,* en firkantet fordybning hvori et ovalt hul, dækket af en 28×22 cm glat granitplade. Ved undersøgelsen 1942 fandtes intet relikviegemme.

Alterbordspanel, antagelig fra 1790[13], af fyr, i fyldingerne sortmalede, indtungede felter på hvidgrå marmoreret bund; i forsidens felter gul fraktur:

»Her knæle for Guds Alter-Fod
Dog ingen Siel foruden Bod;
Hvo freck i Synden Blive vil
Han nærme sig dog ey hertil;

O. IESU! lad mig aldrig gaae
Fra dette Bord, ieg nøed dig paa
leg Synden jo maae kaste hen
Og skynde mig til Himmelen«.

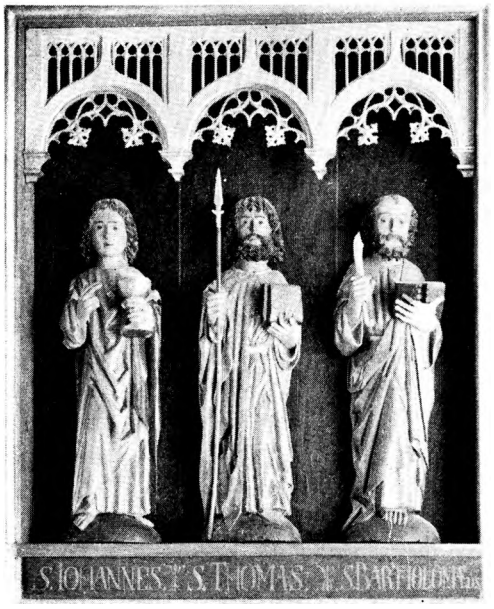
†*Alterklæde,* i inventariet 1767 omtalt som gammelt, af rødt fløjl og med et sølvvåben[14]; sølvet herfra solgtes 1790 for 30 rdl.[13].

Fig. 8. Varnæs. Altertavle, midtfelt (p. 1897). N. E. 1956

Altertavlen[15] (fig. 8—9), en sengotisk fløjtavle fra slutningen af 1400'rne, som i Løjt indsat i et skab, der krones af et kvartrundt baldakinfremspring og hviler på en predella. Selve tavlen består af midtskab og fire bevægelige fløje, de to inderste med apostelrelieffer, de to yderste med †malerier.

I midtskabet en velskåret Golgathascene (fig. 8), der har træk fælles med den til Allergruppen hørende sydslesvigske tavle i Tating (Kr. Eiderstedt);

N. E. 1956

Fig. 9. Varnæs. Altertavle, apostle (p. 1898).

visse ligheder med samme gruppe — og specielt Daler (Tønder amt p. 1342) ses endvidere hos apostelfigurerne, uden at der dog kan være tale om værkstedsfællesskab[16].

Apostlenes rækkefølge er efter de senere, af Jes Jessen opmalede navne[17], øverst: S. Petrus, S. Andreas, S. Jacobus major (ny stav), S. Iohannes, S. Thomas (nyt spyd) og S. Bartholomæus (nyt knivsblad) (fig. 9); nederste række: S. Philippus (nyt kors), S. Mathæus (med sværd), S. Iacobus minor (med kølle), S. Judas Thad. (med valketræ - de to sidste apostle således ombyttet), S. Simon (ny sav) og S. Mathias. Alle apostle undtagen Johannes og Simon er foruden deres attribut forsynet med bog; Johannes og Judas (alias Jakob den yngre) er skægløse, mens Jakob d. ældre og Peder som de eneste bærer sko.

I midtskabet er der tre tresidede kølbuebaldakiner under stavværk, i fløjene plane, rundbuede. Det kvartrunde baldakinfremspring, hvis underside er tredelt af ribber, har fiskeblærenedhæng og krones af en ny kolbeblomstfrise, mens selve tavlens tilsvarende blomsterfrise kun er delvis fornyet. Både det faste (ydre) skab, hvis sider forneden ender i et lille, antagelig yngre, karnisformet brædt, og fløjtavlen har fine profiler (karnis og skråkant mellem platter); på begge par fløje er der i rammeværket runde, gennemborede huller. Predellaen[18] har sikkert 1790 fået tilsat de pilastersøjler, der flankerer midtmaleriet.

De oprindelige malerier på fløjene er forsvundne bortset fra resterne af en korsfæstelse[19] på ydersiden af inderste sydfløj: bevaret er korstammen og Kristi krop, der har blodspor fra sidevunden, til herald, højre anes en figur, antagelig Maria, i lys, burgunderrød klædning med stærkt grønt slag; til den anden side ses lidt af den pegende høvedsmand i mørk, blågrøn underklædning og hvid kjortel, der dækkes af en kortere med guldmønster. Ved siden af ham ses det nederste af en person, iført røde støvler, grønne strømper og underkjortel med bleghvid bræmme og burgunderrød kappe. Landskabelig, vissengrøn baggrund med sten.

Altertavlens staffering fra 1790 (Jes Jessen, sml. prædikestol) er delvis fremkaldt 1942[20]. Gule frakturindskrifter findes under midtskabets relieffremstilling: »Iesu Passion er all min Trøst Haab og Glæde«, i predellaen, i blå oval-

felter, mod nord: »Tager hen og æder«, mod syd »Tager hen og dricker«. Nadvermaleriet, på lærred, i predellaen, signeret Ies lessen 1790, svarer nøje til det ligeledes af ham udførte fra 1799 i Løgum klosterkirke (Tønder amt p. 1103).

To gamle †*altertavler,* anbragt ved kirkens nord- og sydvæg, omtales i inventariet 1767; de solgtes i 1790[14].

Altersølv. Kalk (fig. 11), o. 1450, delvis svarende til Højer (Tønder amt p. 1036)[21]; 20,3 cm høj, forgyldt. Knoppens rudebosser har graveret: »Ihesvs«; øvre skaftled og det store, udadsvejede bæger er nyere. *Disk,* o. 1600, med firpassigt bundfelt og i buesviklerne akantusblade; på randen et indvielseskors med stiliserede blade indfattet af båndkrans. Forgyldt. *Oblatæske*[22], skænket 1702, cylinderformet, med fladt låg, hvorpå graveret dobbeltvåben og initialerne »B.F.R.« og »H. R.G.B.« for Benedict Friedrich Rumohr og Hedewig Rumohr, Geboren Baudissin, samt »Anno 1702«. Under bunden stemlet I B over stjerne indfattet i skjold, sandsynligvis for Kielerguldsmeden Johann von Barm. Tvm. under bunden 13,2 cm, 4,3 cm høj. *Vinkande* 1957.

N. E. 1956

Fig. 10. Varnæs. Korbuekrucifiks, detalje (p. 1900).

Sygekalk, købt 1863 hos guldsmed P. Aug. Jacobsen i Gråsten[12] (Bøje p. 221), med cirkulær, aftrappet fod, vaseformet knop og højt udsvejet bæger. Stemplet PJ i kvadrat og lødighedsmærke: 12. Ny indskrift og nyt kors. *Disk* fastgjort under foden.

Røgelsekar, gotisk, fra 1300'rne, af type som Gram (Haderslev amt p. 799), med halvkugleformede udbugninger; sekssidet, spidst låg. De tre ophængningsstænger med kæder er foroven fastgjort i et fliget låg. Ophængt i korbuebjælken, mod syd.

Alterstager, to ens par, med sengotiske profiler omtrent svarende til Emmerlev nr. 1 (Tønder amt p. 1377), 28 cm høje, det ene par med versalindskriften: »Warnis kirchen leidter 1692«; på fodskålen seks huller efter ffødder.

En gammel †*messehagel* solgtes 1765[13].

Alterskranke, halvrund, med slanke træbalustre; gråmarmoreret; opsat 1923—24. — 1909 fandtes der endnu to †*knæleskamler*[23].

Døbefont bestående af romansk granitkumme, 77 cm i tvm., med to stave

hvorimellem sildebensmønster, og nyere, muret fod. Foden gråmalet. Under korbuen, mod nord.

Dåbsfad 1942, af messing. Et †*messingbækken* fandtes ifølge inventariet 1767[14], men var forsvundet 1908[3].

Dåbskande, fra 1800'rne, af tin, med lødighedsstemplet for engelsk tin, kronet Justitiaengel, flankeret af W. S. Spinkel hank, musling som gæk; ingen tud.

†*Kristentøj* holdtes af præsten 1860; der var fire forskellige slags; til 1 rdl., til 4 mk. 8 sk., til 3 og til 2 mk.[24].

Fontehimmel, af træ, med reliefskåret årstal 1632. Sekssidet med radiærtstillede volutbøjler i to etager og høj postamentfrise kronet af kartouchetopstykker med drejede topspir. Reliefindskrifter med versaler, på topstykkerne: »Ick dope di im namen gades des vaders« etc. »Matth, am 28 anno 1632«; i frisen, i tre linier: »Latet de kinderken tho mi kamen« etc. Marc. 10, »gath hen in de vaders unde des sohns« etc. Matth. 28., »wol dar geløvet unde gedørft wert« etc. Marc. 16. 1942 fandtes en gulmalet versalindskrift forneden på topstykkerne: »Diese Tavfe hat Peter Fabricius W. Furstliger Birck Voget zu Gottes Ehre und de[r K]irc[he zu] Z[ier] Avstafiren lassen. Ao. 1691.« Gråmarmoreret, med forgyldte indskrifter og spir.

Læsepult, 1700'rne, med drejeplade til to bøger; balusterskaft på korsformet fod; nu i præstegården.

Korbuekrucifiks (fig. 10), unggotisk figur, o. 1250—75, på sengotisk kors og korbuebjælke. Figuren (128 cm høj), der både ved forlæg og i udførelse slutter sig nær til Rieseby-krucifikset (Kr. Eckernförde), omend noget stivere, er af Fritz Fuglsang henført til Hürup-værkstedet[25]. Kronen mangler. Det sengotiske kors' ranker er skåret 1942 efter en bevaret stump på højre korsarm, ligesom flere af hjørnebladene er blevet suppleret. Korset står på en ottekantet, profileret platte, båret af den kølbueformede, profilerede korbuebjælke med småranker foroven. Stafferingen, rimeligvis af Jes Jessen, er udført »Anno 1790«, hvilket årstal har stået i de vandrette korsarmsfelter, dækkende »Anno 1691«, rimeligvis et stafferingsår (jfr. prædikestol). Nye indskrifter.

Prædikestol med reliefskåret årstal 1606, et fint og rigt skåret arbejde, der virker fremmed i Sønderjylland. Stolen er kun på fire fag; på de tre forreste hjørner er der parvis anbragte hermer, på de yderste kun pilastre. I storfelternes rige arkader ses relieffer af 1) bebudelsen (Gud Fader og Helligåndsduen i bueslaget) 2) hyrdernes tilbedelse (den forkyndende engel i bueslaget) (fig. 12),
3) Kristus på korset (fig. 13) og 4) opstandelsen; herunder plattyske, indskårne versalindskrifter i kartouchefelter: 1) »Anno 1606«, 2) »ere si godt in der hoge frde«(!), 3) »min hopen to godt allei(n)« og 4) »van der upstandige christi«. I frise- og postamentfelter kartoucher med henholdsvis englehoved og reliefversaler: »Verbum domini manet in æternum«; på friseknægtene diademhoveder. Under-

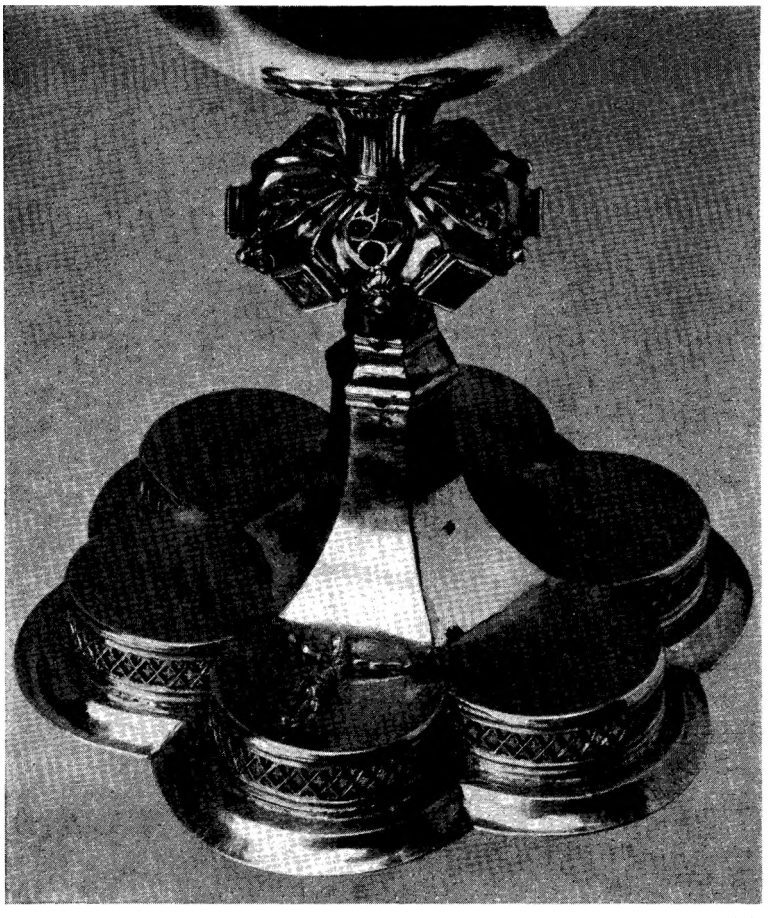

Fig. 11. Varnæs. Alterkalk, detalje (p. 1899). L. L. 1954

baldakinen består af kraftige S-bøjler om hængesøjle. Nyere opgangspanel antagelig fra 1790. Den med stolen samtidige *himmel* har på frisen reliefskårne versaler: »A(nn)o Christi 1606 i. n. d. h. heft Matz Asmuss tho Warns disse(n) deck tho der karke(n) geven godt ton ere(n) der karken tom beste«. Topstykkerne har en cirkelmedaillon, hvori buster af adelsfolk i tidens modedragter, een dame og to mænd; på det forreste er dog i stedet to bomærkeskjolde under englehoved, med henholdsvis M A (Matz Asmussen) flankerende omvendt hjerte, hvis sider forlænges opefter og har modhage til siderne, samt i det tværdelte skjold to skråbjælkeri 1. felt og MM flankerende rose i 2. felt. Himlens underside har rudestillede profillister i felter og hævet midtfelt, hvori hængedue.

Stafferingen er Jes Jessens, en kursivindskrift på opgangspanelet melder: »Aaret 1790[13] blev dene Kirkes Reparation fuldendet, da Herr Cam(m)erherr von Schmettau og Herr Consistorial-Rath Bargum vare Kirke Visitatorer,

N. E. 1956

N. E. 1956

Fig. 12-13. Varnæs. Prædikestol 1606, storfelter (p. 1900).

Præsten var Hr. I. C. Klincker og Kirkeværgere P. lessen for W. [Varnæs] og I. lessen for B. [Bovrup] — Kirken blev anmalet af Ies lessen, Maleren fra Apenrade«. 1942 fremdroges en gullig versalindskrift på postamentets gesimsliste: »Anno 1691 dn Petrus Fabricius p. w. in honorem dei et emolumentum ecclesiæ suggestum hunc propriis sumptibus renovandum coloribusqve illuminandum curavit« (»År 1691 lod hr. P. F. præst i Warnæs på egen bekostning prædikestolen forny og pryde med farver til Guds ære og kirkens vinding«).

Stoleværk fra 1919; det forrige †sæt med ens høje gavle og fyldingsdøre[26] var antagelig fra 1815—16[9].

Præstestol 1621, bestående af to vandrette smalfyldinger og herover portalfelter med omløbende arkader og beslagværk i buesviklerne; over en profilliste to gitterfelter. Bue over døråbningen. På profillisten indskårne versaler: »Anno domini 1621 — [på siden mod væggen] — Nis Thomsen tho Warns dissen stoel der kercken vorehrt«. I korets nordvesthjørne.

Pulpitur i vest, muligvis fra 1790, båret af otte træstolper med karnisprofilerede knægte og med fremspringende sidepartier; midtpartiet dækkes af den moderne orgelfaçade. Trappe i syd med oprindelige, svejfede balustre. I fyldingerne brogede, sløjfebundne blomsterbuketter på mørk bund (sml. Løjtpulpituret p. 1798). Udført af Jes Jessen.

Orgel 1892[27], med 11 stemmer, to manualer og pedal, elektrisk, udført af Marcussen og søn, Åbenrå[3]. Orgelfaçade fra 1952.

Fig. 14. Varnæs. Kirkeklokke 1690, frise (p. 1903). P. N. 1927

Pengeblok af jern fra 1846, da L. Michelsen lavede en ny fattigblok[12]; firkantet pengekasse på affaset støtte; keglestubformet pengetragt. Ved syddøren.

Lysekrone o. 1650, beslægtet med Broager (Sønderborg amt), omtalt 1704[4] som skænket af hr. Buchwaldt til Skovbølgård (i Felsted sogn). Balusterskaft med otte lysearme hvorimellem fire pyntearme med topspir samt otte bruskede prydarme øverst; kronet af Jupiter på ørnen; stor hængekugle. Østligt over skibets midtgang.

Kirkeskib[28], tremastet fregat med to lag kanoner; med sortmalet skriveskrift står der på den hvide køl: »Anno. Asmus I. Smith & Sohn. 1784«. I arkaden til sydkapellet.

Klokker. 1) 1690 støbt af Claus Asmussen for 249 mk. 6 sk. Indskrift med versaler: »H. Petrus Fabricius pastor zu Warns. Claus Asmussen me fecit. Anno 1690«. 67,5 cm i tvm. Smukke ornamentborter over og under frisen (fig. 14), masker på hankene. 2) Genforeningsklokke fra de Smithske jernstøberier, Ålborg[29], †*Klokke* 1774, støbt af Joh. D. Kriesche. Indskriften lød: »Peter Meiland Pastor. Peter Hansen, Hans Jtirgensen, Kirchgeschworne. Aus reinen Ertzt bin ich geflossen, Iohann David Kriesche in Eckernförde hat mich gegossen anno 1774. Der Glocken weite Mund thut der Gemeine Kund, dass sie sich soll bei Zeiten, zum Tode wohl bereiten. Deo gloria in excelsis« (»ære være Gud i det højeste«). Afleveret til krigsbrug 1917.

GRAVMINDER

Åben †begravelse[30] fra o. 1591, hvori nedsat Hans Blome til Ornum, der havde skænket 10 Thi. hertil; da beløbet 1609 ikke var afleveret og begravelsen endvidere var forfalden, krævede kirkeværgerne enten reparation eller opfyldning, *†Begravelser* overlodes 1767 præsten og hans familie samt den tidligere birkefoged Henning Detlefsen med arvinger[14].

Gravsten. 1) 1735. Petrus Fabritius, 17 år præst for denne menighed, d. 23. aug. 1700, og hustru Anna [Hinrichsen], d. 22. april 1731, 67 år; endvidere hendes anden mand Barthold Christian Ægydius [Gjødesen], præst i Warnitz i 32 år, f. 17. nov. 1673, d. 4. april 1733; herunder årstallet 1735. Grå kalksten, 224×143 cm, med versalindskrift i to spalter; hjørnecirkler med englehoved. I koret, under præstens stol.

2) O. 1777. Peder Meyland, præst i Warnis, f. i Mastrup præstegård 5. sept. 1700, d. i Warnis 3. maj 1777 i sit embedes 49. og levneds 77. år, og hustru Ingeburg Catharina Meyland, f. Schrøders, f. i Wonsbeck præstegård 1. febr. 1707, d. □. Rød kalksten, 210×149 cm, med tospaltet indskrift med reliefversaler og -kursiv i stor rokokokartouche, der foroven løber ud i to putti, hvorover to våbener, det herald, højre Æsculapslangen, det andet delt i to felter, med tre bjælker i 1., og halv hest mellem to bjælker i 2. felt. Under skriftfeltet to liggende engle med le og timeglas; tværriflet ramme. I korgulvet.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Varnæs præstearkiv: Bd 2. 1728—1915. Sager ordnede efter arkivordningen i h. t. Kiel konsistoriums bekendtgørelse af 30/10 1892, læggene II 9, 1762—1868 og II 10, 1841—53. — Cal. 1739—1882. Kirkeregnskabsbog for Varnæs. — Cc. 1767—1869. Varnæs kirkeinventarium. — *Åbenrå provstearkiv:* 1721—1847. Kirkeregnskabsbog for Varnæs. — 1736—69. Kirkeregnskaber for Åbenrå amt og Varnæs birk. — 1837—48. Kirkeregnskaber for Åbenrå og Løgumkloster amter med Varnæs birk. — 1816—4920. Sager vedr. de enkelte sogne. Varnæs. — *Åbenrå amtsarkiv:* (aflev. fra Kiel) Visitatorialsager C II, 2 nr. 388. 1765—1822. Betr. die Warnitzer Kircheninventar etc. — C II, 2 nr. 390. 1796—1828. Betr. Warnitz, Kirchenrechnungen. — *Åbenrå landrådsarkiv:* I pakken V. B. 19—24. V. B. nr. 24. 1868—79. Die Kirche zu Warnitz. — *RA. Tyske kancelli indl. afdeling:* D. 54. ca. 1730—1848. — *Gottorp.* D. Jordebøger og lign. Åbenrå amt 1609—1710. II 1704. — Se i øvrigt arkivalier for Åbenrå provsti i almindelighed p. 1667.—Synsforretning 1921 (NM). — Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM).—Museumsindberetninger af Poul Norlund 1927 og P. Kr. Andersen 1942 (muret alterbord), 1943 (istandsættelse af inventar) og 1954 (forundersøgelse af altertavle og præstestol). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller og Erik Moltke 1956. — Supplerende oplysninger ved pastor Urban Schrøder, Varnæs, 1960.

Haupt I, 51 f. — Bondo Svane, i Den nordslesvigske Kirke II, 184—190.

[1] VII, 242. [2] Thomas Kaufmann: Sagnet om Junker Viggo fra Varnæs-Vig, i SJyM. 1941, p. 103 ff. — Schmidt: Helligkilder p. 157; jfr. Danske Sagn III, 1895, p. 376 nr.

1911—12 og 1931, p. 60 nr. 235, p. 127 nr. 514 og p. 251 nr. 1120. [3] Åbenrå provstearkiv: 1816—1920. Sager etc. [4] RA. Gottorp. D. Jordebøger og lign. etc. 1704. [5] Se Elna Møller: Tømrede Klokkehuse, 1960, fig. 14, 20, 29, 38 (halsjern), 44. [6] Ved arkitekt Holger Mundt. [7] Varnæs præstearkiv: Bd 2. 1728—1915. Sager etc., lægget II, 9. 1762—1868. [8] SJyAarb. 1941, p. 186. [9] Åbenrå amtsarkiv: v. Tillisch' arkiv. Kirke-, skole- og konsistorialsager nr. 458. [10] Varnæs præstearkiv: Ca 1. 1739—1882. Kirkeregnskabsbog etc. — Åbenrå provstearkiv: 1866—69. Visitatsberetninger. — Åbenrå amtsarkiv: Journalsager 1868 XI nr. G 1. [11] Åbenrå amtsarkiv: Journalsager 1863 XVI nr. 25. [12] Varnæs præstearkiv: Ca 1. 1739—1882. Kirkeregnskabsbog etc.
[13] Åbenrå provstearkiv: 1721—1847. Kirkeregnskabsbog etc. [14] Varnæs præstearkiv: Cc. 1767—1869. Varnæs kirkeinventarium. [15] Matthaei: Schnitzaltäre p. 122: ca. 1480—1500. — Samme: Holzplastik p. 110, 213. — Af Fr. Beckett: Danmarks Kunst II, 1926, p. 178 henført til Brendekilde-mesterens værksted. [16] Heller ikke med Nustrup altertavle tør man som foreslået i Haderslev amt p. 651 f. (på grundlag af ældre fotografier) antage værkstedsfællesskab. [17] Bogstaverne har tidligt renæssancepræg, således H og A, det sidste måske med ældre forlæg. [18] Lugen i predellaens sydside er i sin nuværende form nyere, med helt nye hængsler og knop. — Bag på predellaen er flere indskårne bogstaver, bomærker og årstal, bl.a., med versaler: »pater naster qvi es in sevs sangevs vicentur« (!) samt 1657; forneden på predellaens svungne rammestykke indskåret: Rb, og i det underste, vandrette: H I L, det sidste vistnok ret nyt. [19] Sml. altertavlemaleri 1479 i Aarhus domkirke. [20] Bag på altertavlen malet: »Anno 1942 er altertavlen, prædikestolen, fontehimmelen og krucifixet istandsat under Nationalmuseet v. Peter Kr. Andersen. Hjælpere var Povl Petersen, B. Schov, C. A. Hellesøe, snedker H. Nielsen«. [21] Sml. også Pellworm 1466, Kr. Husum, fig. 166. [22] Urban Schrøder: Lidt om Varnæs Kirkes Oblatæske, i SJyM. 30. årg. 1954, p. 65 ff., med afbildning. [23] Ifølge fot. i NM. [24] Åbenrå landrådsarkiv: V. B. nr. 24. 1868—79 etc.
[25] Fr. Fuglsang: Die Werkstatt der Hüruper Passion, i Nordelbingen XI, 1935, p. 109 ff.
[26] Et brudstykke af et panel (nu på loftet) fra midtgangen til prædikestolen bærer en indskrift med skriveskrift (sml. fot. 1909): »Ao 1868 & 69 foretoges en Hovedreparation ved Kirken. Visitatorer vare Hr. Landraad v. Levetzau og Hr. Provst Gøttig i Apenrade. Præsten var Hr. N. P. Hoeck og Kirkeværgerne L. P. Petersen i W. og I. I. Beck i B. Muur- og Tømmermestre vare W. Langschwager og C. Langschwager i Apenrade og Malerne R. Clausen og B. Jacobsen sa(m)esteds«. [27] På et panelstykke, nu på loftet, findes indskriften (med skriveskrift): »I Aaret 1892 den 29. December blev dette Orgelværk indviet, da H. Wolf var Præst, I. H. Schlüter Organist, P. Iorgensen og Ioh. Philipsen fra Warnitz og R. I. Steg og I. P. Toft fra Baurup Kirkeældste, Snedker var Chr. Schmidt og Maler Fr. Lessau i Warnitz«. [28] Henning Henningsen: Kirkeskibe og Kirkeskibsfester, 1950, p. 31 og 150. [29] SJyKirkeklokker p. 11; tegnet af arkitekt Martin Borch. [30] Kleine geschichtl. u. topograph. Notitzen . . . ved Broder Boysen 1609, i Neues Staatsbürgerliches Magazin, ed. N. Falck, IV, 1836, p. 845 f.